

A kötetet a textológiai kutatás különféle aspektusaira vonatkozó bibliográfiák, valamint egy néhány szövegtani művet bemutató repertórium zárja.

Józsa Judit

Petőfi S. János: Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram
Officina Textologica I. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1997. 98 p.

PETŐFI S. JÁNOS eddigi munkássága több korszak egymásra következéséből áll (ezekről maga is többször beszél), a legutóbbi, a szemiotikai textológiai a magyar(országi) nyelvtudományi diskurzusba való határozottabb visszatagozódásának idejére esik. Ez a korszak egyfajta összegzés (de messze nem lezárás), mint azt a szerző több helyen is megállapítja. A formális logikai, modellelméleti keretű indulást (amelyben a generatív grammatika és a generatív szemantika komplex egyesítésére tett kísérletet szövegszinten) a formális keretben a pragmatika egy értelmezésével a TeSWeST-modellben a 70-es évek egyik legjellegzetesebb szövegbemutatóját adó magyarázata követte, amelyben a a szöveggrammatikai és a világszemantikai komponens bizonyos fokú párhuzamossága a részrendszerek és műveletek mellett a lexikonon át is érvényesült, s mindehhez a logikai keretben egy kanonikus (idealizált) változat járult a leírásban. A nyolcvanas évek vége felé ezeken az alapokon egy olyan szövegmodellt alakított ki PETŐFI, amely általánosan szemiotikai, interdiszciplináris és (ha szükséges) multimedialis, és amely fokozatosan enyhít a formális szigoron, kevesebb kategóriát és (logikai) műveletet tartalmaz. A hangsúly itt továbbra is a szöveg hozzáférhetőségének módszerén van, azon a tényen, hogy a szöveg összetevői nem feltétlenül a maguk közvetlen természetességükkel érhetőek el és értelmezhetőek, hanem részben áttételesen ragadhatók meg, különböző explikáló eljárások segítségével (például a koreferenciaelemzésekkel vagy a kreatív-produktív megközelítésekkel). (Egy ismertetés kerete nem engedi meg ennek az életműben (ki)alakult elméleti rendszernek a tudományos diskurzusba, a paradigmákba behelyezett, részletező elemzését, azt másutt kell elvégezni.)

A PETŐFI és mások, többek között a *Szemiotikai szövegtan* körül kialakult műhely számos, elmúlt évekbeli publikációja nyomán most egy olyan kutatóprogram vázlatát kapja az olvasó, amely az eddigi kutatások alapján tud már jól formált, a lényegre irányuló kérdéseket megfogalmazni. Ebben a vázlatban valóban kérdéseket lehet olvasni a szó nyelvtani és pragmatikai értelmében, amelyek itt dichotomikusan megragadott szövegtani problémák sorát adják ki. Ám a „vagy-vagy” sorozat nem válik sem formálissá, sem parttalanná, mert a tematika eléggé nyitott ahhoz, hogy a szövegtan alapkérdései mind benne foglaltassanak, de eléggé zárt ahhoz, hogy ezen a határon az lehetőleg ne lépjen túl, ne váljon kérdezőgéppé.

Mindezek ismeretében kell kiemelni, hogy ez a viszonylag rövid szöveg voltaképpen a mai (hazai) szövegtannal kapcsolatos minden lényeges kérdést fölvet, azonban mégsem túl sűrű, sokkal inkább eligazító, tájékoztató. Tehát számos, eltérő horizontú és szellemi mélységű olvasót meg tud szólítani egyszerre. Ez a PETŐFI-írásokból jól ismert metodológiával lehetséges: egyrészt a szükséges pontokon, tehát minden megnevezett kategóriával kapcsolatban egyértelmű meghatározásokat kap az olvasó (illetve a legáltalánosabb, legelfogadottabb definíció érvényesül). Kissé földhözragadtnak tűnhet ez a

megállapítás a kötet által befogott kutatási terület és az *Officina Textologica* sorozat által kitűzött célok mellett, de a magyar tudományos élet nem egy résztvevőjének számos megnyilatkozása ismeretében szükségszerű ennek a tudományetikai és módszertani alapelvnek a folytonos hangsúlyozása. Másrészt PETŐFI dialogikus természetű kutató, oktató és tudományos író, aki fontosnak tartja a kérdezést és az ebből eredő beszélgetést a megértésben és a megértetésben. Ismét egy olyan tényező, amely még mindig erősen hiányzik a hazai szellemtudományi diskurzusokból. Ebben a tekintetben tehát a sorozatindító kötet például, remélhetőleg közvetlen keretein túl is (s megerősíti a hasonló korábbi írások hatását).

Mindezt azért szükséges ennyire hangsúlyozni, mert a kötet 1. fejezete (A szöveg-tani kutatás diszciplínakörnyezete. Szövegnyelvészet és szöveg-tan a szövegkutatásban, 9-15) részleteiben bemutatja ezt a módszertant az egész tervezett sorozat központi témájával kapcsolatban. Az alapidichotómia itt a világra vonatkozó ismereteket is magában foglaló szöveg-tan és a szövegre is kiterjesztett nyelvészet, a szövegnyelvészet kettőssége, és az e mögött álló rendszernyelvészet ezekhez való viszonya. (Például: milyen szöveg-definíció érvényes: a szövegszerűség függ-e a terjedelemtől, csak verbális elemek a szöveg részei vagy mások is, a szövegszerűség immanens tulajdonság-e; a szövegvizsgálat eszköze csak a szövegnyelvészet, vagy egy tágabb szöveg-tan, mik ezeknek a meghatározásaik.) Vagyis e rendszerben (miképp azt a 10. oldal táblázata bemutatja) a rendszernyelvészet és a szöveg-tan két külön tartomány, s a kérdés az, hogy az előbbi miképp járulhat hozzá az utóbbi műveléséhez, a szövegnyelvészeten keresztül. Itt persze szintén érvényesül a hermeneutikai dilemma: a 10. oldal táblázatának három függőleges oszlopa (sorrendben az L nyelvű verbális szövegek szöveg-tanának társtudományai, az L nyelvű verbális szövegek szöveg-tana, az L verbális nyelv nyelvészete) olyan tartományokat különít el, amelyeknek egymáshoz való viszonyára a következő oldalak „vagy-vagy” sorozata, illetve nyitott kérdései rákérdeznek, maga a táblázat azonban már valamilyen ismeret alapján elkülöníti őket. A megnevezett tartományok nem végzetesen választódnak el egymástól, az általános dichotómiák nem a szembenállást jelölik, hanem a kérdés-irányok lehetséges módozatait. Mindez így csak látszólag kész, rögzített rendszer, a könyv szövege folyamatosan visszakérdez e tartományokra és a közöttük levő viszonyokra. Egy metaszöveg-tani mátrix alakul így ki, amelyben attól függően, hogy egy kutató milyen definíciókat ad azoknak, különböző irányokba lehet elindulni, és különböző szöveg-tanokat lehet létrehozni. PETŐFI saját egyéb munkáiban (és az itteni ötödik fejezetben) megadja a saját válaszait.

Azok a kérdések kapnak itt nagy jelentőséget, amelyek a magyar szöveg-tani kutatások horizontján még mindig nem érvényesülnek eléggé fontos problémaként. Elsősorban azokra a részekre gondolok, amelyek a például F. DE SAUSSURE vagy N. CHOMSKY meghatározta nyelvi (grammatikai) rendszer és a szöveg(tan/nyelvészet) közötti viszonyra kérdeznek rá. A hazai kézikönyveknek, sőt elismert kutatók tanulmányainak egy jó része ma is úgy fogalmaz, hogy „a szöveg a nyelv legmagasabb szintje”, vagyis nyelv, „nyelvhasználat” és szöveg között problémátlan a viszony. Az itt olvasható szigorú és következetes kérdéssor (ismét) kizárja az ilyen leegyszerűsítést, illetve határozott állásfoglalásra kényszeríti a kutatót, ugyanakkor kérdező jellegével keretet kínál többféle elméleti kiindulású válasz kidolgozására is.

Mindez persze kiegészíthető: saját szöveg-tani irányultságom alapján például jobban hangsúlyoznám a jelentéstani/értelmi összetevőt (R-A. de BEAUGRANDE – W. U. DRESS-

LER nyomán), valamint ezekbe az általános kérdésekbe besorolnám a szövegtipológia és az e mögött meglévő kommunikációtípológia tartományát is (W. KALLMEYER, E. GÜLICH és mások alapján), de ez már talán inkább a részkérdések sorába, illetve a felvetett alapkérdésekre adandó mindenkori válaszokra tartozik. Természetesen, ha csak a hazai kutatókat tekintjük, készültek már hasonló összefoglalások (a szerzőtől is), a mostani levezetés tűnik azonban az eddigi legsikeresebbnek és a legterményesebbnek. Miként a szöveg egyéb részeivel kapcsolatban, itt is lehetne bőszéggel visszakérdezni (például: mit jelent a 13. oldalon a „ténylegesen adott nyelvi elem”, vagy csak DE SAUSSURE-t és N. CHOMSKY-t lehet-e megemlíteni a 14. oldalon mint a nyelvi rendszer és a nyelvhasználat elméleti keretű megragadásának mai lehetőségét, hiszen e ponton az M. A. K. HALLIDAY-vagy a T. GIVÓN-féle funkcionális megközelítések éppúgy fontosak, mint a kognitív irány), ez azonban az első fejezetre vonatkozó megállapításokat lényegesen nem módosítja, viszont lehetőséget ad arra, hogy a szövegnyelvészet és a rendszernyelvészet elméleti keretben közeledjen egymáshoz (amint például az a funkcionális mondatperspektívában meg is történt).

A kötet második fejezete az elsőhöz szorosban kapcsolódva szintén igen fontos témakört mutat be a tematizált nemzetközi szakirodalmi kitekintéssel. Tudható, hogy minden efféle szakirodalmi lista rejt némi veszélyeket, hiszen könnyen kiegészíthetők (akár a végtelenségig). Magamnak inkább csak a vége felé volt kis hiányérzetem: a szövegtan társtudományai csoportban erősebben szerepeltetném az irodalmi hermeneutikát (például a konstanzi iskola műveit, például a *Hermeneutik und Poetik* köteteit vagy néhány szerző, különösen W. ISER ide vonatkozó művét), s ha szerepel a témák között a stilisztika, akkor B. SPILLNER 1974-es, még mindig jó munkája mellett fölvenném B. SANDIG 1986-os stilisztikáját, a GUMBRECHT – PFEIFFER szerkesztette *Stil* (1986.) és a STICKEL szerkesztette *Stilfragen* (1995.) című köteteket, illetve további, határterületen mozgó munkákat (mondjuk a W. KALLMEYER szerkesztette *Kommunikationstypologie* igazán érdekes kötetét 1986-ból). S ha JOHNSON-LAIRD vagy RICKHEIT szerepel egy-egy tétellel (az interdiszciplináris megalapozásnál), akkor esetleg nagyobb teret kaphatnának a további kognitív eredmények (az utóbbi évek általános kognitív nyelvészeti összefoglalásai vagy például H. Strohner *Textverstehen* című munkája 1990-ből).

A kötet harmadik fejezete szövegalkotó tényezők szövegnyelvészeti/szövegtani elemzési lehetőségét mutatja be a koreferencia és a lineáris elrendezhetőség témakörében, korábbi elemzések példáival. Megemlítendő, hogy a lehető legteljesebb mértékben elvont elméleti keretbe mennyire könnyedén, magától értetődően illeszkednek be a példaelemzések. A negyedik fejezet a nyelvi rendszer és elemei nyelvészetének szövegnyelvészeti/szövegtani alkalmazását vázolja az egyszerű és az összetett mondat példáin. Remélhető, hogy e témakörrel kapcsolatban lesz olyan magyar szövegtani, szövegnyelvészeti (és akár grammatikai) megközelítés, amely a föntebb említett funkcionális mondat-, illetve grammatikaelméleteket is beépíti a nyelv leírásába, és az itt módszertanilag megmutatkozó dichotómiában a szembenállást megalapozottan enyhíti, kihasználva az itt tárgyalt munka első fejezetében megnyitott kérdésirányok megválaszolásának egy lehetséges változatát.

Az ötödik fejezet a PETŐFI S. JÁNOS által kidolgozott szemiotikai szövegtan (textológia) szövegtani elméleti keretét vázolja, amelynek a középpontjában a szöveg mint

komplex jel áll, és amely a korábbi elméleti keretek leszármazottja. Itt különösen azokat a kérdéseket és dichotómiákat szükséges megemlíteni, amelyek a 68-72. oldal elméleti és módszertani részében soroltnak föl, már a PETŐFI-féle elméleti kereten belül, de valószínűleg szintén általános érvénnyel, amennyiben egy szövegten kidolgozójának ezekben a kérdésekben az első fejezetéhez hasonlóan döntenie kell, például hogy természetes vagy elméleti befogadói szituációban, értelmező vagy értékelő módon, leíró vagy érvelő, strukturális vagy procedurális keretben értelmez szövegeket. A legutolsó dichotómia jól jelzi a módszertan, az elmélet és a leírás kérdéseinek összefüggését: a strukturális és procedurális szempontot a 20. századi vezető nyelvelméletek választották szét az első javára, a könnyebb módszertani eljárás érdekében, a két szempontot figyelembe vevő funkcionális és pragmatikai irányok módszertani szükségéből választották szét a két szempontot, egymással párhuzamba állítva azokat és átjárást kijelölve közöttük, míg a kognitív irány(ok) a beszélő/hallgató nyelvi tudásában mindkét szempont érvényesülését és így egyetlen keretbeli leírásának szükségességét hangsúlyozzák.

Mindegyik fejezetben vázolt témakör nyitott, de határozott keretben kérdező, ezért föltehetőleg és remélhetőleg számos kommentárt, választ fog kiváltani a hazai szövegten legkülönbözőbb irányú, szövegtípusú tárgyalásaiban.

A kötet végül az *Officina Textologica* tervezett felépítését közli, amely a magyar szövegten művelőiben kellő várakozást kelthet, egyúttal cselekvésre ösztönözheti őket. A 74-75. oldalon felsorolt kötettervek (egyrészt általános szövegteni vita, illetve szakirodalom-elemzés, másrészt szövegösszefüggés- és mondatreprezentáció-vizsgálatok, valamennyi lehetőleg közös szempontok alapján, az utóbbiak nagy korpuszon) mindegyike igen hasznos (lenne) a magyar nyelvtudomány és általában a szövegkutatás egésze számára (az irodalomtudománytól a politikai diskurzuskutatásokig).

A sorozatindító kötet tehát minden szempontból betölti a rá háruló szerepet: elindít valamit (persze valaminek a folytatásaként), miközben önállóan is megáll. Ezáltal megalapozza a talán nem annyira "fiktív" (75), mint inkább "virtuális" vagy "táv" kerekasztalt, amely számára "az elmélet hangsúlyozása" esetleg valóban "teljesíthetetlenül ambiciózusnak hat" (7), de mégis ez az ambíció fűti, újabb teljesítményekre sarkallva résztvevőit.

A magyar nyelvtudomány nem túl gazdag folyóiratokban és sorozatokban, különösen nem a tudomány 1989 utáni hazai elszegényedését követően. A Kossuth Lajos Tudományegyetem tanszékközi vállalkozása azt mutatja, hogy ebben a helyzetben is van tere a cselekvőkészségnek. Az *Officina Textologica* reményteljes sorozata akkor találja meg a helyét, ha a szintén PETŐFI által a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola magyar nyelvészeivel, elsősorban BÉKÉSI IMRÉVEL és VASS LÁSZLÓVAL közösen szerkesztett első magyar szövegteni tematikájú sorozata, a *Szemiotikai szövegten* általánosabb folyóirat jellege mellett saját karaktert alakít ki, valószínűleg a tematikus kötetek viszonylagos témabeli zártságával, a résztvevők körének pedig nyitottságával. Ezzel a magyar szövegten két korszerű típusú fórumhoz jut, amely a szövegten nemzetközi színvonalú hazai művelésének ad kívánatos teret.

Tolcsvai Nagy Gábor